

Щербина Віктор Миколайович

ФОРМУВАННЯ ДІАЛОГУ КУЛЬТУР В УМОВАХ СУСПІЛЬСТВ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. порівняно з попередніми періодами історії людства характеризується небаченим прискоренням розвитку всіх сфер суспільного життя. Насамперед це стосується сучасного машинного виробництва й самої людини. За останні 100 років усі соціально-економічні показники в декілька разів перевищили досягнення людства за всю його попередню історію. Зокрема, чисельність населення зросла більш як утричі з 1,4 млрд. до понад 6 млрд. Зазначимо, що за попередні 19 століть цей приріст склав лише 1,2 млрд. У ХХ ст. світове промислове виробництво зросло майже у 20 разів. Тут відбулося не просто кількісне зростання. Принципово змінилася його якість. За цей період людство оволоділо електричною та атомною енергією, принципово іншими стали предмети праці і

умови виробництва, набагато зросли можливості передачі інформації. Наприкінці ХХ ст. народи усвідомили свою залежність один від одного й від загального розвитку людської спільноти.

Сукупність означених вище причин призвела до виникнення невідомих досі проблем, що зачіпають життєві інтереси всього людства. Вони отримали назву глобальних.

Термін “глобальні проблеми” був уведений у наукову літературу і отримав широке розповсюдження завдяки діяльності відомого Римського клубу.

Культурологічні дослідження початку нового тисячоліття відбуваються під впливом цих новітніх тенденцій у гуманітарній думці, зумовлених не баченими за масштабністю та динамікою процесами взаємвпливу сус-

пільств. Відтак однією з центральних проблем культурологічних студій сучасності стає дослідження процесу діалогу культур за таких суспільних умов.

Сучасна культура як сукупність норм і цінностей, на яких заснувалося людська життєдіяльність, є водночас результатом і передумовою суспільного буття, отже її форми та зміст можуть бути зрозумілими виключно на основі розуміння характеру та змісту суспільного життя нашої доби.

Прибічники так званого “культурального повороту” у соціології виходять з методологічного принципу, відповідно до якого соціальне життя може бути зрозумілим виключно на основі досліджень його культурних детермінант.

Зрозуміти як може відбуватися діалог культур можна лише виходячи з розуміння специфіки суспільства, де він має місце. Саме тому у статті подається характеристика образів суспільства, в рамках яких відбувається утворення суб'єктів культуротворення та їх взаємодія і викладено деякі припущення щодо того, як це обумовлює дослідження діалогу культур.

Відомий англійський соціолог Ентоні Гідденс зауважив, що будь-яка локальна спільнота в наш час є фантасмагоричною. Будь-яке локальне суспільне ціле утворюється в контексті глобальних за своїм масштабом процесів у галузі економіки, політики, мистецтва, науки. Зазначимо, що будь-яка культура як історично сформований комплекс нормативно-ціннісних засад людської діяльності завжди була і є локальним утворенням, похідним від локальних умов історичного буття конкретної спільноти.

Глобалізація проявляється у тому, що в наш час різні локальні спільноти стають усе більшою мірою взаємозалежними, все більшою мірою усвідомлюється необхідність забезпечення сталого розвитку усього людства як єдиного багатоманітного цілого, у якому будь-яке локальне соціокультурне утворення відтворюється безпосередньо в контексті глобальних процесів та структур. Саме тому діалог культур є необхідною рисою сучасних суспільств, сутнісно необхідним соціальним механізмом їх буття взагалі.

Надскладність та багатовимірність сучасних суспільств обумовлює відповідні характеристики діалогу культур, який також стає багатовимірним та надскладним. Історично виникла ситуація, за якої в суспільстві функціонують декілька відносно самостійних та цілісних ціннісно-нормативних систем, що концептуалізуються у вигляді образів сучасного суспільства. Ціннісно-нормативні системи утримуються в межах кожного з таких образів, однак в глобальному цілому вони ніби вкладаються одна в одну, взаємодіють в режимі постійного діалогу, через який утримують власну своєрідність.

Типологізуючи ці системи, можна, перше, виділити нормативно-ціннісні системи традиційного типу, що мисляться їх носіями як надані ззовні, абсолютні, беззаперечні, вічні та незалежні від людини засади її буття.

По-друге, можна виділити нормативно-ціннісні системи, що мисляться як сконструйовані, побудовані на основі суспільної згоди та необхідні для утримання сталого суспільного порядку, орієнтованого на досягнення певних гуманістичностей цілей.

По-третє, можна виділити нормативно-ціннісні системи, які розуміються їх носіями як внутрішні компоненти та передумови комунікативних процесів. Культура постає з цієї точки зору як певна конвенційно задана, віртуальна, персоніфікована наддинамічна система, що формується та існує в контексті міжособистісного спілкування.

В умовах глобалізації проблема формування діалогу культур за умови існування принаймні трьох типів культурної самосвідомості, ускладнюється необхідністю їх взаємної інтерпретації на всіх рівнях соціальної взаємодії – від взаємної теоретичної концептуалізації до стереотипізації на рівні повсякденного життя.

Можливість бути почутим та побаченим в координатах іншого типу культурної самосвідомості потребує своєрідної герменевтичної процедури, яка б розкривала змістовні компоненти, норми та цінності одного культурного цілого в контексті іншого. Завдання культурологічного дослідження цієї ситуації полягають у створенні знання про таку “соціокультурну

герменевтику”, соціальні механізми її відтворення в суспільстві, а також знання про побудову самого багатовимірного суспільства.

Сучасне суспільство дедалі більше уподоблюється єдиній синкретичній, недиференційованій реальності, в якій зливаються всі сторони життя, що робить практично неможливим визначення довгострокових пріоритетів; люди керуються логікою наслідків, а не мети; їхня поведінка задається скоріше внутрішнім змістом тих чи інших дій, ніж їх утилітарною корисністю.

Водночас людина втрачає контроль над більшістю значимих соціальних процесів. В зв'язку з цим зростає невизначеність і прогресуюча незахищеність особистості перед неконтрольованими для неї змінами, відповідно до чого виникає прагнення людини відмовитися від досягнення перспективних цілей заради одержання негайних результатів, що в кінцевому рахунку приводить до дезинтеграції як загальних, так і індивідуальних культурних цілісностей.

Значимість ієрархічних відносин у соціальній структурі поступається місцем значимості положення в системі мережних зв'язків. Інформаційне суспільство принципово відрізняється від інших тим, що воно відривається від об'єктивної основи і переносить людей в область суб'єктивного, перетворює їхнє життя в гру, що радикально відрізняється від усіх соціальних відносин часів модерніти.

Соціокультурна взаємодія у такому суспільстві відбувається за посередництвом електронно-комунікативних засобів та має характер мозаїчного резонансу, тобто є децентралізованою і не передбачає соціальної ієрархізованості, основним формотворчим процесом у суспільстві виступає рух символів, а соціальний простір зменшується (або взагалі зникає), виникає можливість безпосередньої взаємодії з людьми безвідносно їх просторового розташування.

Консолідація загальних смислів у такому суспільстві відбувається через кристалізацію практик у просторово-часовій конфігурації, яка створює культури, що є системами цінностей і вірувань, які визначають зміст кодів поведінки. У цій матриці відносин немає системно-

го домінуючого фактора. Усі шари і каузальні відносини взаємопроникають одне в одне і можуть бути розділені тільки аналітично.

Можна виділити декілька образів суспільства, які обумовлюють характеристики та чинники сучасного діалогу культур.

Їх можна узагальнити у вигляді декількох формальних соціологічних моделей, серед яких можна назвати наступні:

По-перше, це “Ризомне” або “Поліцентричне” суспільство. Воно характеризується такою рисою як “смерть індустріального міста”, що обумовлене переходом від індустріальних технологій (використання високих тисків, енергій та обсягів) до постіндустріального виробництва з основою у вигляді нано- та біотехнологій. Великі міста як індустріальні агломерації зникають і виникає велика кількість малих центрів, які виконують функцію міста – насамперед надання послуг. Процес децентралізації набуде розвитку у процесі деагломерації – розукрупнення промисловості на базисі нових “чистих технологій” та зосередження її у різноманітних малих центрах подібних сьогоднішній “Силіконовій долині”. Цей новий процес з необхідністю передбачає співробітництво між різноманітними підприємствами і організаціями, сегментами глобального світу, які сьогодні ще ігнорують одне одного. Вони будуть пов'язані таким чином, щоби зробити можливим постійний зв'язок між виробництвом, університетським дослідженнями і місцевою адміністрацією. Відповідно до цього діалог культур має набути більш глибокого рівня. Це передбачає відхід від статусної диференціації, зміщення основ суспільної взаємодії зі сфери економічної взаємодії в сферу культурно-інформаційну.

По-друге, це образ “суспільства глобальної диференційованості.” Згідно такого образу інформаційного суспільства, воно схоже на те, що відомий дослідник Маршалл Маклюен назвав “глобальним селом”.

Використання електроніки робить можливим створення середовища з контрадикторними, на перший погляд, характеристиками: децентралізацією та розосередженням, з однієї сторони, і щільною комунікацією і солідарністю – з іншої.

Це село, однак таке, що позбулося свого “ідіотизму” та відкрите комунікаційним впливам планетарного рівня, таке, що характеризується одночасно приватністю, інтимністю, солідарністю. Завдяки телекомунікації виникає новий тип солідаристських зв'язків, що спирається на можливість безпосереднього сприйняття подій за принципом “увесь світ у твоєму домі”. Роль медіа, безумовно, стає критичною, оскільки їх організація надає можливість сприймати реальність – спочатку медіа-повідомлення є фрагментом загальної картини соціальності, а згодом заміщають її, стаючи основою інтерпретації соціальних взаємодій як окремими індивідами, та і їх групами.

Це – механічна солідарність, і люди мають бути готовими до того, щоби вміти критично переосмислювати інформацію, яку вони отримують, оскільки виникає реальна небезпека соціального конформізму.

Таке суспільство виникає в результаті некоординованих технічних рішень, як результат незворотнього, безсуб'єктного, історичного руху у напрямку оптимізації суспільної взаємодії. Воно виникає в результаті цього історичного руху, є результатом спонтанної експансії домінуючих економічних та технологічних сил, монопольного володіння знаннями, технічними та фінансовими можливостями, формальної демократії і бюрократичного колективізму.

Образ суспільства “глобальної диференційованості” – це перемога техніки, яка із засобу стала ціллю, її значущість стала тотальною та неконтрольованою. Наслідки цього величезні, вони змінюють сферу праці, класової структури, сім'ї, виховання і можуть бути катастрофічними для людства.

Діалог культур відповідно до такого образу суспільства має розвиватися в напрямку утворення єдиного гомогенного культурного простору, в якому має відтворюватись своєрідність людського буття в технологізованому середовищі.

По-третє, можна виділити образ “суспільства спонтанної експресивності”, який передбачає створення єдиного мультимедійного середовища, що дозволить спілкуватися новим

генераціям у формах безпосередньо масового спілкування у чуттєвій формі, обличчям-до обличчя.

Масові спільноти, що їх Антоніо Негрі позначає як «множини», будуть існувати в практиках соціальної взаємодії у наглядно-чуттєвих формах, а не у вигляді абстрактних понятійних конструктів.

Прообраз такого суспільства, з цієї точки зору, знаходить свій вираз не тільки у студентських демонстраціях та молодіжних рухах протесту, таких екзотичних формах як “флеш-моб” та кіберкомунікативні спільноти, що утворюються в Інтернеті. Це досить широкий феномен – від великих рок-фестивалей до масових маніфестацій за найрізноманітнішими поводами, шоу програм та рухах так званих «фанатів» у галузі спорту або мистецтва.

Діалог культур відповідно до такого образу суспільства, базується на тому, що індивідуалістична культура вмирає, а їй на зміну приходить культура групова. Груповим, інтерсуб'єктивним стає мислення, творчість, відчуття. Істина у такому суспільстві також стає інтерсуб'єктивним процесом. Соціальні якості суб'єктів змінюються у такому суспільстві зі змінами культурного контексту, що створюється внаслідок спільних експресивних дій та оцінок ситуації.

По-четверте, можна виділити образ “суспільства-мурашника”. Цей тип суспільства характеризується надто високим рівнем урбанізації і демографічним вибухом. Це постурбаністичне суспільство, у ньому відсутні міста з концентричною структурою, яка робить місто комуною, спільнотою.

Разом з подоланням відмінностей між містом і селом відіміруть також процеси економічного обміну між ними. Сільські райони більше не забезпечуватимуть відтворення міст, міські субструктури (транспортна, енергетична, продовольча) занепадають, відповідно зростає їх вартість.

Зростає відчуття самотності і покинутості, результатом чого є зростання клаустрофобії, злочинності, агресивності. Деколонізація трансформує міжнародні економічні відносини, руйнує відносний баланс між колишніми метрополіями та колоніями. Традиційні сіль-

госпогосподарчі культури йдуть до кризи, за-непаду та голоду.

Діалог культур, відповідно до такого образу суспільства, не матиме значної перспективи, оскільки не матиме обумовленості онтологічними чинниками.

По-п'яте, виділимо образ “суспільства інформативної корпоративності.” Це – дво-членне суспільство, пласка піраміда з вузькою відсіченою вершиною та дуже широким фундаментом.

Вершину його складають “династичні” групи “світової еліти”, проникнути в які практично неможливо. Вони взаємно переплетені, однак значним чином роз'єднані за культурними засобами самовідтворення. Тому вони не мають реальної влади над тими, хто складає “фундамент” такого суспільства.

Вони як фаланстери або монастирі, особистий склад яких втратив віру або забув її. Це- відносно маленькі групи або конгломерати, технічно дуже “продвинуті”, яким доводиться “плавати” у недиференційованому ворожнечому соціальному морі.

Вони політично неосвічені і з соціальної точки зору зашорені у вузькі рамки неоконсерватизму. Вони майже феодально замкнені. Їх політична безграмотність є наслідком того, що сучасні технології, модифікуючи засоби виробництва, продукують низову дислокацію влади та породжують непричетність до неї старих еліт. Нові ж еліти не здатні виробити легітимуючу ідеологію. Діалектична гра внутрішньої взаємодії між соціальними силами, трудом та політикою блокується.”

У суспільстві “інформативної корпоративності” продовжують функціонувати старі цінності, котрі нічому не навчають та втратили функціональний зв'язок з технологіями.

Високий рівень технології може породити в рамках корпоративного суспільства такі типи організаційних і політичних зв'язків, котрі приведуть до мультивалентного, багатомірного суспільства.

Воно буде водночас децентралізованим і інтегрованим, а завдяки технології – гомогенним, таким, що має загальну культурну орієнтацію, однак не конформістським, а таким, у якому природня соціальність індивіда розкри-

вається та найбільш повно реалізується. Це передбачає появу нових засобів раціоналізації цього більш складного та багатомірного суспільства.

Нарешті, по-шосте, можна виділити образ суспільства “тотальної завершеності”, в якому завершено процес відчуження від людей як результату їхньої праці, так і їхньої здібності впливати на власну долю.

З цього погляду сучасна система створює алгоритм, при якому система тотального соціального контролю циклічно відтворюється з дня в день без якого-небудь «пролomu», без якої-небудь надії на внутрішні дефекти, що могли б вести до звільнення.

Слід звертати увагу на ряд моментів, що характеризують радикальну зміну людського буття в інформаційному суспільстві: скасування духовної волі, заснованої на протиставленні внутрішнього світу людини навколишнім, зникнення принципу вірогідності і категорії норми. Такий образ інформаційного суспільства характерний тим, що згідно нього вперше за час існування людини як розумної істоти, зникає не тільки протиріччя, але навіть виразне розходження між внутрішнім світом суб'єкта і навколишнім його об'єктивним буттям.

Специфіка процесів культури творення обумовлена за такої ситуації тим, що виникає новий техногенний синкретизм, знімається розходження між живою свідомістю і “штучним інтелектом”, перетворюючи основну масу людей на продовження автоматизованого світу символічного споживання.

Дуже незначна соціальна еліта за допомогою високотехнологічних засобів контролюватиме практично усе населення планети, розподілене за штучними ознаками у віртуальні спільноти, що живуть у культурі постійної реінтерпретації. Виходячи з тотальної завершеності формується також соціальний рух за тотальне скасування цієї відчуженості, глобальний та неструктурований, прототипом якого є сучасний рух антиглобалістів.

Таким чином постановка Гідденсом питання про посилення теми глобалізації в майбутній соціологічній теорії – все це, поряд з доволі контрадикторними описами інфор-

маційного суспільства, говорить про усвідомлення необхідності виходу за рамки образу суспільства, який сформувався за часів розвитку суспільств-націй, побудованих на засадах індустріальних способів виробництва, які потребували синхронізації в лінійних просторово-часових рамках діяльності великих мас людей, створення та утримання відповідного розмежування між індустріальними комплексами. Розуміння та ефективний розвиток діалогу культур в умовах сучасності залежить саме від цього процесу.

Таким чином діалог культур в умовах запропонованого концептуального підходу має розглядатись багатомірний процес, що не зводиться до дуальних протиставлень нормативно-ціннісних систем або біполярних взаємодій.

Виходячи з наявності описаних вище шести образів суспільства можна зробити припущення відносно того, що діалог культур за умов сучасності відбувається у шестимірному просторі.

Будь-яка подія в галузі культури може бути адекватно зрозумілою в разі розкриття її змістовного значення ракурсах шести пара-

дигмальних площин сприйняття суспільного буття. Для культурологічних досліджень це означає, що ідентифікація подій в культурі може відбуватися за цими характеристиками.

Проблема адекватності сприйняття культури в цілому (її простору та часу, структури та динаміки) в її парадигмальному вимірі є предметом філософії культури, а в методологічному – культурології. В свою чергу, інструментом формування власне культурологічного знання виступає соціологія, яка, спираючись на напрацювання мистецтвознавства надає змогу бачити структуру процесів культуротворення та спосіб буття культури як компонента в конкретно-історичному суспільстві.

Методологічні проблеми культурології можна вирішити на шляху синтезу філософського, мистецтвознавчого і соціологічного знання. Власне тенденції до створення синкретичного культурного середовища певним чином і викликали об'єктивну наукову ситуацію породження культурології як окремої науки зі своєю предметною галуззю та своїми специфічними методологічними проблемами, вирішення яких призведе до появи її специфічних методів.